

Биљана Дојчиновић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
biljanadn@gmail.com

https://doi.org/10.18485/ai_san_o_gradu.2019.ch10

821.163.41.09-992 Димитријевић Ј.

ЈЕЛЕНА Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ У АМЕРИЧКИМ ГРАДОВИМА¹

У путопису *Нови Свет или У Америци годину дана*, објављеном 1934, али писаном на путовању које је трајало од 1919. до 1920, Јелена Ј. Димитријевић описује свој доживљај различитих градова Новог континента. Она је посетила Њујорк, Вашингтон, Бостон и Филаделфију и била веома заинтересована за урбане средине у Америци и начин живота у њима, нарочито када је о женама реч. Осим у овом путопису, поједине од ових градова помиње и у песмама које се чувају у Народној библиотеци Србије.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, путопис, поезија, Њујорк, Вашингтон, Бостон, Филаделфија, модернизација, Американке.

Јелена Димитријевић отиснула се на пут у Нови свет у септембру 1919. године, а вратила се годину дана касније, мада је планирала да остане дуже од две године. „Ништа ме не вуче у Америку, али ме нешто гони из Европе“ – тако гласи прва реченица њеног путописа записана у Лондону, 10. септембра. Прво поглавље својим

1 Овај рад настао је у оквиру пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* (бр. 178029) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

насловом „Бежање од успомена“ јасно казује шта је био емоционални разлог Јелене Димитријевић да крене у ову авантуру. Са тог путовања писала је писма госпођи Јоки Петровић Његош и Делфи Иванић и слала им одломке путописа који им касније и посвећује. У тренутку када га објављује, 1934. године, Јока Петровић више није жива; Америку је наша ауторка у међувремену видела још једном, 1927. године, по повратку из „цветног Јапана“ и тада је земља благостања и модерног живота, какву је била описала, отишла корак напред. Али, када путопис најзад излази, Америка је под налетом Велике депресије.

Та вишеслојност перспективе путописа – онога што је доживљено, виђено, одмах записано, или записано по сећању, те повратак на старо или старо ново место (у Европу и, седам година касније, у Америку), па онда поглед који све то заокружује из сасвим другог времена, отварају низ умножених перспектива у овом тексту.

На самом почетку путовања разарање и смрт дају основни тон. Прве странице путописа испуњене су сликама страдања јер пут у Нови свет води кроз Европу „кроз њене земље с брдима и долинама изривеним грантама, и где се још не исушена крв црвени као божур“ (1)². Чак и острвска Енглеска пуна је трагова рата, патње, а исто је и са самим океаном који је гробница јер је био ратиште. Но, пут Јелене Димитријевић пут је трансформације. Док се у Плимуту спрема да исплови на броду *Ротердам*, она пише „Ово моје садашње ја мени је туђе, а ја га ипак понекад волим, јер оно је трансформисано оно моје негдашње ја./ Оно је као руина каквог средњевековног замка или остатак једног античког храма. (Мени је тако).“ (3) Јелена Димитрије-

2 У даљем тексту, ако није другачије напоменуто, подаци у заградама односе се на Димитријевић 1934.

вић је у рату остала без мужа с којим је била од своје 19. године. Касније, у поглављу „Њујоршки снегови“, пише да јој је на „Крстовдан умро онај за чијег сам се живота осећала потпуна“ (181). Но, она се никада не препушта осећању непотпуности, или се то у овом путопису не види – туге има, и неретког подсећања на срећније дане, али је текст обележен пре свега радозналошћу и отвореношћу према животу у једном сасвим другачијем свету. А тај свет је нов, модеран, препун изненађења и чудно, али оправдано, поредив са старим светом ауторкине младости.

Неке друге разлоге свог одласка у Америку, осим емоционалних, Јелена Димитријевић не помиње. Тек на крају ћемо чути да је постојао „програм и прорачун“ по ком је у Америци требало да остане барем две године, али какав је то програм, нећемо сазнати. Разлог због чега напушта Америку „овако изненада“ јесте, како сама каже, пад валуте. И да би могла да се врати, она продаје огрлицу, успомену из младости.

Иако је до поласка у Америку већ била искусна путница, Јелена Димитријевић није могла да замисли разлику у којима се њено одредиште разликује од Европе, почев од једноставне чињенице да су велики хотели у Њујорку углавном препуни. Никома од својих познаника Американаца није се јавила, да им не би сметала, али је на крају ипак морала да дозволи да позову Џона Фротингама (John Frothingham) и да неко време борави код њега у Њујорку: Фротингам, велики добротвор Србије у Првом светском рату, зачудио се како је олако схватила долазак у Нови свет, а његова појава нас подсећа на то да су ауторкину радозналост спрам Америке сигурно подстакли и амерички добротвори и добротворке Србије.

Током боравка у Америци, Јелена Димитријевић је, од великих градова, била у Њујорку, Вашингтону, Бо-

стону и Филадельфији. Посетила је и низ мањих градова, као што су Теритаун или Броктон, одлазила на Нијагарине водопаде и свугде имала неки посебан доживљај историје, људи, природе или свега скупа. О градовима које је упознала пред крај путописа, каже:

Да се јавим и из Филадельфије, ред је, пошто сам у Филадельфији. Да, само реда ради, иако без ентузијазма, па чак и без воље. И с местима је као с људима. Неки вам се одмах свиди, неки вас чак очара, док вас неки просто одбије. Тако и места. Кад угледах Њу-Јорк с брода, ја се изненадих, зачудих, али се њим не усхитих; па мало по мало, ја га чак заволах, може бити док се на њега, на његову чудну физиономију навикох; Вашингтон ме одмах загреја; Бостон ме очара. (377)

Њујорк

Њујорк је нека врста архетипа САД за њу и заузима највише места у путопису. Ту је провела седам пуних месеци и ту јој се догодио сусрет који је остао на разне начине забележен у њеном стваралаштву. Ако би се међу овим градовима одредио један у ком се збио „сан о граду“, онда је то свакако Њујорк. Њујорку као граду објективно виђеном, без много личних детаља, Јелена Димитријевић посвећује два поглавља свог путописа – пето, под речитим насловом „Престоница света“ и шесто, названо једноставно „Њу-Јорк“. Сусрет са Њујорком за њу је сусрет са блиставим Новим светом у ком је све различито од рањене Европе. Било би занимљиво упоредити ова поглавља са тадашњим водичима јер и она излаже сегмент по сегмент града – његову географију, превозна средства, значајне зграде. Слично ће учинити и са осталим великим градовима – први утисак, а потом подаци о величини, о начину на који је

структурисан, о зградама и институцијама.

Један од феномена који су нашу ауторку потпуно запањили сигурно су облакодери. Јелена Димитријевић је стигла у Њујорк управо у време интензивне градње у овом, како она каже, „монстер-граду“, и када су небодери ницали један за другим. То је можда понајвише амерички феномен с којим није имала прилике да се сусретне у Европи. Са великом страшћу и интересовањем она описује градњу ових велелепних грађевина, као и њихову унутрашњост. И занимљиво је да истиче самосвојност мисли и читаве те идеје и реализације која се толико разликује од европског начина градње. Она се диви одлучности Американаца да чине по своме:

Американци су просто револуционарни. Они су кидали с традицијама. Нашто вечито угледање, трчање за другим? Зашто већ једанпут човек или народ не би био свој и поштоа својим путем? Американци ме потсећају на турске *Дунме* (нека ми опросте Американци! У овом тренутку то ми пада на памет).³ (52)

Јелена Димитријевић помиње и да је Њујорк, у том часу град од преко седам милиона становника, само век раније био обична „паланка“. Зграда која ју је највише опчинила јесте Вулвортово здање. „Вулворт билдинг – педесет и пет спратова“, пише испод фотографије у путопису (25). Она најпре описује лепоту ентеријера и савршену унутрашњу организацију која подсећа на мали град. Са врха, зграда је подсећа и на брод, а њена

3 Ова њена примедба подсећа на Емерсонову (Ralph Waldo Emerson) декларацију културне независности, текст „The American Scholar“ написан скоро век пре публикавања овог путописа <http://digitalemerson.wsulibs.wsu.edu/exhibits/show/text/the-american-scholar> (линк од 13. 1. 2019).

висина величанствена је и страшна истовремено. На врху је видиковац где ју је, док је обилазила последњи спрат као „мујезин кад обилази око минара“ (58) обузело необично осећање:

Заиста, то је била радост, али помешана са страхом, с једним ужасним страхом, јер сам осећала да ми се јежи кожа и диже коса на глави. Али нисам се само ја тако нервозно смејала, него и Американке и сви они који су се први пут осмелили и пошли да дохвате руком облаке. (58)

У рукописној заоставштини⁴ налази се и песма посвећена управом том тренутку у којој се овај мотив даље разрађује.

Woolworth Building (sic)

Како се види океан
 С места мог!
 Као да ми расту крила и шире лет
 За Стари Свет!
 Како ми је близу Бог!
 Никад ми није био ближе...
 Тако се с душом диже, уздиже
 А леди се крв;
 Погледи падају доле:
 По земљи као мрав или као црв
 Гамиже
 Ништавило, прах ____
Човек.
 Ал' зашто панички страх
 И зашто лудачки смех:

4 Рукописи 545 и 542. Верзија песме коју овде цитирам налази се у Р 542.

Ха! Ха! Ха!?
Да забашурић можда грех
Што се и телом дижем к Њему,
К Ономе – што је и почетак и крај свему?

Али, ах!
Како бих хтела да знам
Да ли је овде – Он, Господ
Коме се у цркви они предано моле ____
На небу горе,
Или је доле
Где човек гамиже као мрав или као црв
И јури за новцем као за пленом звер?

Алфа и омега рад;
Алфа и омега новац!
О граде линија правих!
О граде, појмових здравих
(Или болесних, ко то зна!)
Никад те мање нисам појмила ја
Но сад ____
С темена овог цина.

„Ха, ха, ха!“ ____ смејем се,
Да забашурић можда страх
И од висине овога цина (на чијем темену стојим ја)
И од визије бога Плутона
Што прети да да освоји свет,
Да свет прогута
Пре но што се свет претвори:
У крв, у стрв, у прах.

Њу Јорк, 1920⁵

5 Рукопис *На Океану и Преко Океана*, Р 542, Посебни фондови Народне библиотеке Србије.

У шестом поглављу, названом једноставно „Њу-Јорк“ овај град је представљен не само као финансијско, већ и културно средиште САД, што је донедавно, према нашој ауторки, био Бостон. У њему су, каже она, универзитети, школе, обичне школе и вечерњи курсеви, на које је ишла из радозналости. Њујорк, каже Јелена Димитријевић, „има јавних библиотека више него и један град на свету“ (59). Много јавних предавања, позоришта, болнице, клубове, и мушке и женске (ово потоње она наглашава, јер није било уобичајено): „Да, и женске, (62) где се жене састају да третирају разна питања: социјална, на првом месту, економска и политичка“ (62). Такође је импресионирана и робним кућама: „Лепотом зграда споља, уређењем унутра, разноврсношћу и укусом робе, – они су превазишли париске велике магацине“ (62). Она говори и о опасностима од саобраћаја који би данашњем читаоцу могле изгледати готово смешно. И није да без хумора говори о томе како се сналази у превозу – од аутомобила до аутобуса, до „елевтеда“ до метроа (који она назива „сабуе“) и таксија. Чак се и њен домаћин, мајор Фротингам, боји да ће она настрадати ако иде некуда без кола, сама, пешке.

Постоје, међутим, и много личнији елементи у њеном путопису. Поглавље о њујоршким ветровима личи на песму у прози, а у поглављу о снегу у овом граду ауторка суочава себе и нас са дубоким болом жене која је изгубила свог блиског друга. Њујорк је и место на ком је упознала мисиз Волас, о чему ће касније бити речи.

Вашингтон

Јелена Димитријевић креће за Вашингтон на Велики Четвртак 1920. године, да тамо проведе Ускрс. Њен

први утисак о главном граду Америке је сасвим другачији од оног у сусрету са Њујорком: „Каква пријатност и лепота! Нарочито пријатност. После огромног намргођеног Њу-Јорка, мали насмејани Вашингтон, после оних лудо високих мрких кућа, ниске као крв црвене куће.“ (263). И улице су у Вашингтону другачије – авеније су праве, јер имају дрвореде, а улице имају имена, не само бројеве. Авенија Масачусетс јој се много више допала од њујоршке Пете авеније. „Оно је архитектонска уметност и америчко богатство; ово је интимна топла лепота. Црвене виле, црна кубета. Зелене ограде, терасе улози, баштице у трави, и дрвеће, и цвеће... (264)

Вашингтон је, у поређењу с Њујорком, господственији и топлији: „У Њу-Јорку је све озбиљно и хладно. Оне лудо високе куће, оне лудо дугачке улице, па чак и оне авеније без зеленила, без иједног дрвета ... У Вашингтону је све насмејано и топло, као што рекох. 'Господски Вашингтон'...“ (265). Али, наићи ће она и на делове града који нису тако лепо, и записаће и то.

И у овом граду обилази знаменита места и Конгресну библиотеку која јој одузима дах. Али, потпуно нова тема за њу јесте црна популација или – расизам. Трећина целокупног становништва у овом граду афричког је порекла и мада су ослобођени ропства, далеко је од тога да имају иста права као и белци:

Ко би могао и замислити да у једно овако хришћанској земљи као што је Америка, постоје наредбе да се белци с црнцима, или боље рећи црнци с белцима не смеју мешати, например возити се трамвајима одређеним за белце! Као да црнци нису исто оно што су и бели људи, и као да нисмо пред Божјим законом сви једнаки... (265)

Јелена Димитријевић се противи предрасудама, пре свега тврдњи да су Афроамериканци склони крађама.

Она одлази у њихову цркву „с кожном торбицом у рукама и са златним ланцем око врата“ (269), и тамо је једина бела жена. Не само да је нико не угрожава, већ су и изузетно љубазни према њој, а када, по завршетку службе крене кући без огртача, један младић трчи за њом да јој га да. Та епизода завршава се њеним ускликом: „Ах Боже, Оче свих људи! Докле ће бити раса, каста, класа; белих, црних и црвених?“ (270).

Бостон

„Ко је био у Америци а није видео Бостон, не треба да каже да је био у Америци, тако веле Американци.“ (320) Тим речима почиње део путописа посвећен Бостону. Тај град јој се чини сасвим различитим од претходна два. Бостон је највише подсећа на Лондон, а чак је и жене подсећају на Енглескиње, мада је у свом суду прилично немилосрдна:

Да, Бостонке ме посећају на Енглескиње и својом физиономијом, и својим ходом, и својим држањем, па чак и својом тоалетом. Једне су високе, мршаве, крупних зуба, – ружне; док су друге дивног стаса и узраста, „лица као од крина и руже“, с осмехом за који се каже да је то осмех *искључиво* енглеских жена, – лепе. (321)

Но, ипак, жене у Бостону имају једну особеност која их разликује – свака носи са собом књигу, а свака десета је – списатељка. И њена главна дружбеница у овом граду је списатељка – мис Хелен Рид, ауторка књиге о Србији. Са њом одлази у дуге шетње по граду и заједно иду у женске клубове и списатељске клубове. Кад пита књижевнице да јој нешто препоруче, оне јој препоручују књиге које је већ прочитала – *Литерарни Бостон*

од Helen M. Winslon; *Модерни амерички писци и Жене које пишу наше романи*, од Гранта М. Оверфона, те књигу песама *Нови Гласови*, али је она све већ прочитала. Јелена учачава да се много пише у слободном стиху „да би се дух ослободио пута и одбацио калуп, јер и једно и друго бремза су осећањима“ (330).⁶

Филаделфија

Филаделфија је град који се Јелени Димитријевић најмање допао. Одмах опажа да је јако загађена, „чађава“, а при томе и млада станодавка неоправдано јој подиже цену собе, што ју је додатно ражестило. И новца је све мање, те пише да воли да разгледа књижаре, али да нема пара да купује књиге. Па ипак, и у том граду који јој се најмање допао, доживела је нешто незаборавно лепо. Поред свих историјских знаменитости, у Филаделфији највише ју је заинтересовао Пенсилванијски Универзитет. Проф. Зеленка, Чех, три дана ју је водио и показивао јој га, да би на крају била замољена да на лицу места одржи предавање о својој земљи. Упркос треми, учинила је то и била поздрављена великим аплаузом. И још један утисак из Филаделфије је изузетно снажан – то је посета парку Фермаунт једне недеље: „Ко хоће да зна шта је Америка нека дође у филаделфијски Фермаунт-Парк“ (389). Јер, недељом он изгледа као Вавилонска кула.

За простим столовима од нерендисаних дасака, у само подне, седи свет рекло би се с целе земљине кугле.

6 То је занимљиво и за ослобођење саме ауторке као песникиње. На почетним странама штампаног путописа налази се најава нових издања, међу којима је и издање *Седам мора и три океана (слободни стихови)*.

Ваде из корпа и из завежљаја јело и разговарају се. Свака група говори својим језиком. Гледам у те физиономије и слушам те језике... Прост, раднички свет. Све је то било куражно, јунак, и пошло је у хладну туђину за несигурном „меком“ кором хлеба остављајући сигурну, ма и тврду на своме топлим огњишту. (389)

Сан о граду

Видели смо да је Јелена Димитријевић умела да запази и опише битне чињенице о појединим градовима, али да им је и те како давала и лични печат. Уосталом, на првој страници путописа, у тексту који је насловљен „Уместо предговора“, она каже: „Сваки путник обично описује места и људе *онако како их је он сам видео*“ (IX). А то је и нужна одлика путописа уопште – придодати чињеничном и спољњем оно што је лично и унутарњи доживљај. Код Јелене Димитријевић то је нераскидиво повезано, и зато се овај путопис и чита као узбудљив роман. У њему и поезији коју је у време пута у САД писала, крије се, ако не роман, онда сигурно материјал за неколико приповедака.

Неколико важних елемената везаних за тај „роман“ знали смо о нашој ауторки од раније. Пре свега, то је њено интересовање за живот и положај жена као и њена способност родне трансгресије. Ово прво нигде није тако очигледно као на почетку *Писама из Солуна* (1908/1918/2008) када говори како хрли да провери да ли је истина да су се Туркиње развиле, и када читаво сведочење о Младотурској револуцији заснива управо на томе – на могућности промене положаја жене. И касније, у роману *Нове* (1912/2012), јасно инспирисаном овим догађајима, она говори управо о женама, и то женама на прелазу између два света, старог и модерног. У путопи-

су из Америке она је положајем жене управо опседнута, и ту има много сличности, али и суштинских разлика у односу на приче из старог света. Видели смо да Јелена Димитријевић радо пореди нови са старим светом, али не по сличности, већ по драстичној разлици:

Од свих жена с којима сам се у туђини дружила, највише ме интересују Туркиње и Американке. / Туркиње и Американке! Шта оне могу имати заједничко?/ Туркиња је стара источњачка жена чак и онда кад себе зове *новом*: конзервативна, пасивна, мртва прошлост, и само прошлост. / Американка би била и тада нова кад би нешто из кокетерије или из каприса тврдила да је *стара*: прогресивна, активна, жива садашњост и — будућност. (96)

Постоје, ипак, многе сличности међу њима. Рецимо, Американке радо жваћу гуму коју Јелена Димитријевић назива по турски *саказ*, а онда ставља у заграду енглески – *chewing gum*. Но, много више од ове површне сличности, њу интригира и донекле брине, раздвојеност женске од мушке популације у Америци. То види пре свега у Њујорку, на предавањима и другим збивањима које посећује, а свакако највише у хотелима и пансионима „искључиво за жене“. Такав један хотел јесте *Ратлиц* у Њујорку.

Ово одвајање полова све ми је више неразумљиво, што сам дуже у Њу-Јорку. Па ипак, рекла бих, да ово не долази одтуд што би људи били запослени пошто су и жене запослене. ... И то одвајање је чисто америчка линија, једна од најинтересантнијих, ако не чак и најинтересантнија. (166-7)

Или, када одседа код Мисиз Хес у Вашингтону, у пансиону само за жене, и схвата да их је у једној кући осамнаест: „Један велики пашински харем без паше“ (300).

Ипак, Американке нису оријенталке, тако да без обзира на то што их је у великом хотелу чак триста шездесет и шест, ништа непримерено се не дешава: „... ни оговарања, ни сплеткарења, ни граје!“ (167).

Читав овај путопис прожима дубоко поштовање према вредним, радним и посвећеним Американкама:

Увек ћу се сећати с пријатношћу оних својих ноћних седељки и разговора с радним, тихим и учтивим Американкама, с гостима, као што сам била и сама, или станаркама хотел-„Ратлица“, „хотела искључиво за жене.“ (167)

У њеним очима, оне су не само лепе, већ и одмерене, васпитане, дотеране, вредне. Осим тога, оне су жене које имају право гласа, и та чињеница је за нашу ауторку изузетно важна. И мада ни оне богатије немају помоћ у кући, као што је то случај у Европи, њима увелико помажу нове технологије. Једно од већих чуда с којима се ауторка сусрела у Америци јесте машина за прање рубља, а уз то и она за пеглање. Американке су тако политички освешћене, самосталне и у свему прогресивне жене које при том краси велика пристојност, оданост породици, дискреција и посебна отменост и лепота. Три или чак четири међу њима јунакиње су једног циклуса који бисмо могли назвати *америчким кругом* у стваралаштву ове ауторке. Прва међу њима је госпођа Филипс, којој је посвећена песма „Американка“.⁷

7 Песма, из које доносимо неколико строфа, налази се у рукопису Р 542:

Американка

To Mrs Strong Phillips, of New York

И ти си дошла једнога дана
 С очима боје океана,
 С очима ширине океана,
 С очима дубине океана,

У путопису се помиње поновни сусрет са њом, а стих из те песме који гласи „Тиха, отмена, из Новог Света нова жена _____“ понавља се неколико пута у тексту и тиме чини од ње архетип *нове жене* из Новог света.

Да бисмо се упознали са осталим Американкама Јелене Димитријевић треба да се подсетимо још једне од раније познате особине њеног стваралаштва. То је, како

И ти си дошла једнога дана
 С очима боје океана.
 [...]

 Тиха, отмена, из Новог Света нова жена _____
 Дошла си у Стари Свет.

Ти, Самарићанка новог доба,
 Ниси жалила ни благо ни труда,
 Нити те је плашила Вечна промена _____
 Океан, његова ћуд,
 Ни миље, ни сумарени _____
 Нечасно оруђе „на пољу части“ на води;
 [...]

 Тиха, отмена, из Новог Света
 Разумом ти си нова жена
 Срцем си стара, она библијска жена,
 Јер твог се срца коснуо твога ближњег а јад:

Дошла си да ублажиш болнима бол,
 Дошла си да утолиш гладнима глад.

(...)

А ти си дошла једнога дана
 С очима боје океана,
 С очима ширине океана,
 С очима дубине океана _____
 Дошла си у Стари Свет
 И тиха, отмена, из Новог Света нова жена _____
 Вратила си се у Нови Свет.

Њу-Јорк, 1920.

ју је Магдалена Кох (Magdalena Koch) назвала, родна трансгресија.⁸ Наиме, већ после објављивања прве (и, истовремено, последње) збирке поезије, *Јеленине песме* из 1894. године, Јелена Димитријевић је добила надимак *Српска Санфо*, вероватно због тога што је умела да пева и из мушке перспективе. У овом путопису помиње се у том смислу занимљива епизода. Наиме, пошто су све собе у вашингтонским пансионима „за господу“, она једној од потенцијалних газдарица каже: „Али, Госпођо, ја ћу доскочити вашингтонским госпођама: прерушићу се у господина“ (299). Захваљујући шали, она успева да добије собу у пансиону госпође Хес, који је „само за жене“. Но, родна трансгресија, али у наративном погледу, прожима и њено стваралаштво и после *Јелениних песама*. Наиме, поменути амерички циклус почиње још 1912. године, приповетком „Американка“, објављеном у *Српском књижевном гласнику*. У тој приповеци, у неименованом граду, чији је прототип очевидно Лондон, протагониста среће Американку и заљубљује се у њу. Та жена има неке црте невине заводљивости налик на Џејмсову (Henry James) Изабел Арчер, а цела прича призива и Манову (Thomas Mann) *Смрт у Венецији*, новелу објављену исте те 1912. године. Протагониста осећа еротску привлачност спрам Американке, чак покушава и да је пољуби. Занимљиво је да је један савремени критичар похвалио приповетку, али је нагласио да израз љубавних тежњи није уверљиво јак за мушки лик. Приповетка је потом објављена као самостално издање 1918, али се наставља и у нашем путопису. Као што указује Јелена Милинковић, два поглавља из ове књиге могу да се повежу са поменутом

8 В. Магдалена Кох, ...*кад сазремо као култура*.... Београд: Службени гласник, 2012, 279-300.

приповетком, а то су „Американке“, поглавље број 7, и „На уик-енду код Мисиз Флаг“, поглавље број 33. У „Американкама“ Јелена Димитријевић даје кроки жене из Новог света као радне, отмене, уздржане, паметне особе. У поглављу 33, под насловом „На Уик-Енду код Мисиз Флаг“ ауторка говори о свом излету у Броктон, у жељи да се поново сусретне са познаницом из хотела у Лондону од пре десет година (354). Ту се приповетка „с кључем“ дефинитивно разрешава и ми сазнајемо да је Американка из приповетке објављене још 1912. заправо госпођа Флаг, са адресом Хајланд стрит број 151, у градићу Броктон. Такође сазнајемо да су се Јелена Димитријевић и она дописивале све до Првог светског рата и да јој је наша ауторка писала дугачка, опширна писма о нашој прошлости, која је мисиз Флаг објављивала (356).

Чини се да је ова прича заокружена у још једној приповеци Јелене Димитријевић коју је 1920. године, на француском језику, прочитала у Клубу Американки у Паризу. Та прича, објављена 1924. на српском језику, насловљена је „У Америци 'нешто се догодило'“. У њој, наратор покушава да привуче пажњу Американке и да сачини приповест коју би могао да штампа и тиме привуче пажњу жене за којом жуди. Али, љубавни заплет између жене и мушкарца неприхватљив је за литерарну индустрију ако садржи „неморалне“ сцене попут пољупца. Стога, аутор одлучује да у причи убије јунакињу, и та прича онда постаје не само прихваћена, већ и прави бестселер. На тај начин, скривена из двоструке маске наратора и родне трансгресије, Јелена Димитријевић се подсмева лицемерју америчког књижевног и културног „бизниса“.

Амерички круг није тиме затворен. Необјављене песме Јелене Димитријевић, скупа са овим путописом,

откривају нам емотивну причу која јој се догодила у Америци и због које је наслов „У Америци ’нешто се догодило“ двоструко актуелан. Наиме, не само да је то пародирање узуса „занимљивости“, већ изгледа и као потврда става Хенрија Џејмса у полемици коју је водио крајем 19. века. Он у свом чувеном тексту „Умеће прозе“ говори о ономе шта је догађај у делу и каже да види драме и драме у нечему што је наизглед безначајно. Тиме се борио за право на удубљивање у психолошке слојеве својих јунакиња. Ако бисмо *амерички круг* Јелене Димитријевић посматрали као неку врсту романа, открили бисмо слична, напола скривена, али веома дубока треперења наше ауторке (која је истовремено и јунакиња). Наиме, када читамо поезију Јелене Димитријевић из 1919. и 1920, из Њујорка и других градова САД, наилазимо на њене продубљене личне доживљаје од којих се у путопису прилично дистанцира, а у приповеткама заклања иза нараторског гласа и његовог родног идентитета. Али, у њеној поезији из тог времена не постоје ограде ни зидови. Тако је, на пример, „Бродуе“ (Бродвеј) описан у њеном путопису овде место посебног личног доживљаја:

„Носталгија“

О дуги, дуги Бродуе!
 Кад тобом пођем низ брег
 Од Сто Четрдесет Четврте
 И кад ми ноге узму да прте
 Кроз снег,
 И да ме нешто из мене носи
 Што снегу и ветру пркоси;
 Што гори ко огањ свети
 И без језика говори _____

Као да ме носи у мој далеки, далеки
Стари Крај.
Ил' кад се сетим, вај! ____
Океан!
Њујорк, 1920.⁹

Три песме написане на енглеском језику, из рукописа Р 545 „Из Новог Света“ које допуњују личну, интимну, љубавну причу, када се читају напоредо са путописом и са приповетком „У Америци нешто се догодило“, откривају очараност, жив дух и неку врсту модернистичког расцепа у души ауторке који она врло вешто разрешав. Наслови ових песама су, у оригиналу: „The Eyes“ (To the little unknown boy); „Don't Tell Me...“ (To Mrs. W.) и „My Soul“.¹⁰

Све три песме говоре о њеној љубави према госпођи Волас (Уолис, како Јелена Димитријевић транскрибује презиме Wallace), жени код које је становала у Њујорку, на углу Улица Сто четрдесет четврте и Бродвеј, о чему говори и горе наведена песма „Носталгија“. Сазнаћемо да је госпођа Волас удовица која издаје собу у пространом стану на шестом спрату (у путопису стоји и њена пуна адреса), да је изузетно вредна, да има леп однос са исто тако вредном кћерком која ради ван куће, да истовремено шије за своју богату сестру, бесплатно предаје у недељној школи и, између осталог, игра као права филмска звезда. Она је представница свих вредних, отмених и способних Американки

9 На Океану и Преко Океана. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови“, сигнатура Р 542.

10 „Очи“ (Непознатом малом дечаку), „Не реци ми“ (Госпођи В.) и „Моја душа“ Р 545, *Из новог света*, Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови“, сигнатура Р 542.

и, наравно, „тиха, отмена, из Новог света нова жена“ (192).¹¹

У фебруару те 1920. године, Јелена Димитријевић госпођи Волас шаље разгледницу за празник св. Валентина. Она то објашњава тиме што њена Госпођа треба и да се осети вољеном, не само да стално ради (в. 226). Поглавље у путопису је амбивалентно и више шаљиво, јер се чини да сви знају ко је послао карту са „крвавим срцем, прободеним“ и адресовао га на „Улицу љубави“ (Lover's Lane). Ова епизода, као и поједине друге сцене, појављују се у причи „У Америци 'нешто се догодило“, али су конотиране другачије, мада не сасвим без хумора (в. Милинковић 2018: 114). У сваком случају, поредећи путопис од поглавља „У Сто Четрдесет Четвртој Улици“ надаље, са приповетком из 1920, схватамо да је мисиз Флаг, Американка из претходне приповетке, у новој приповеци само наговештај онога што госпођа Волас доминантно представља.¹²

Песме на енглеском, написане управо 1920, говоре о очараности женом сивих очију, али на различите начине. Прва песма представља обраћање дечаку који је освојио и саму ауторку, али је и посредник додира са женом коју обоје воле:

11 Ауторкина наклоност према госпођи Волас и следећи одељак из путописа наводе на помисао да је је изгубљени (или никад написани) роман Јелене Димитријевић, *Мелпомена*, најављен у штампаном издању путописа *Нови Свет или у Америци годину дана* био заправо о Американкама, или, можда, управо о мисиз Волас. „Али зар могу да заборавим Мелпомену, музу трагедије, кад је она и мене као толике посетиоце Конгреске библиотеке поздравила при доласку својим дубоким тужним црним очима? Ова Мелпомена није античка Гркиња, него модерна Американка, свакако жена или драга сликарева пошто је он у њене очи унео своју душу.“ (283-4)

12 Има, наравно, у јунакињи потоње приповетке и понечега од госпође Хес, као што то Јелена Милинковић правилно уочава (Милинковић 2018: 112).

Очи (непознатом дечку)
Волим ли ја твоје плаве очи
Јер су у њене сиве гледале?
Зашто волим твоје очи?¹³

У путопису постоји епизода са „дечком очију плавих“, малим Немцем, који је у Америку дошао тек годину дана раније. Јелени је он врло симпатичан и вероватно да је ова песма проширење сцене из путописа:

– А ко је, шта је овај дечко очију плавих? питала сам госпођу.

– Мали Немац. У Америку је дошао – са родитељима – Тек пре годину дана, а енглески говори као рођени Американац.

– Зато, Госпођо, што воли своју учитељицу.

Она се насмејала. Видела сам да јој је пријатно. (203).

Друга песма, са речитом посветом, говори отвореније о љубави, то јест о дилеми песничког ја. Та песма је и посвећена госпођи Волас, мада је само њен иницијал у посвети. Дилема се разрешава једним мудрим реторичким потезом у ком се *agape* и *eros* поистовећују у речи *љубав*.

Не реци ми... (Госпођи В.)

Не реци ми: „Пођи са мном у цркву на молитву.“

Јер не знам молити се док крај тебе седим:

Уместо да ћутим присуство Оног Ком се молити треба,

Твоје бих осетила бивство!

13 **The Eyes (To the little unknown boy);**

Do I love your blue eyes

Because they gazed at her grey eyes?

Why do I love your eyes?

Уместо да речи молитве говорим,
Речи љубави у себи бих зборила.

О, како бих се усудила, реци, грешница,
У дом Светога
Духа, Христа и Бога?
Ал' не! Долазим у твоју цркву
Без страха од Господа или стрепње спрам Бога.
Исус Христос, Спаситељ, од греха нам избавитељ,
Поучи нас: грешан није ко воли а ја волим...
Њујорк, 1920. ¹⁴

Трећа песма, „Моја душа“, говори о емоционалним, етичким и метафизичким дилемама песничког ја. Песма почиње збуњеношћу пред сопственим бићем:

Моја душа
Покушавам проблем да решим:
Тај проблем моја је душа (моје Биће)
Мада постојана као стеновита планина,
Моја душа променљива је попут мора. [...]

14 **Don't Tell Me... (To Mrs. W.)**

Don't tell me: "Come with me to my church for a prayer."
For should I not know how to pray sitting by your side:
Instead of feeling the pressure of Those Whom to pray,
I should feel in your church your presence!
Instead of spelling the words of a prayer
I should spell in my thought the words of love.

Oh, how dare I enter, tell me, I a sinner,
The house of the Holly
Ghost, Christ nad God?...
But no! I am coming to your church with you
Not felling any fear of the Lord or fright of God.
Jesus Christ, the Saviour, the Redeemer of our sins,
Thought us: the sinner is not who loves and I love...

Моја душа има мајске сунчане дане
И априлске пљускове и своје међаве.
Али не верујем мајском сунцу своје душе
А међава снежних не плашим се.

Понекад не могу да препознам своју душу:
Често ми је страна она.
[...]¹⁵

Она потом говори о трансмиграцији душа, не би ли разрешила оно што у стандардним терминима делује као „проблем“. Како год разумели њено решење – као андрогинију, „полиморфну жељу“, *queer* или, као родну трансгресију, сигурно је да ниједан од њих не објашњава нити обухвата у довољној мери оно што је била песникињаина отвореност према животу:

Постоји ли сеоба душа?
Ако тако јесте: моја је душа у другом телу била.
Моја је душа припадала древном мушкарцу
Који је живео, волео и умро млад од љубави.

15 **My Soul**

I am trying a problem to resolve:
This problem is my soul (my own Self),
Though as steady as a rocky mountain,
My soul is as changeable as the level of the

My soul has its sunshines of May,
Its April-showers and its storms of snow.
But I don't trust in my soul's sunshines of May;
Of my soul's snow-storms I am not afraid.

[...]

Sometimes I cannot recognize my soul:
Very often my soul is strange to me.

[...]

Вековима душа је његова лутала по земљи,
 Док једног пролећног променљивог дана
 Не нађе скровиште ново у мом телу
 И постаде моја душа (моје сопствено ја).¹⁶
 [...]

Уместо да „разрешити“ те супротности, што би био уобичајен (и уобичајено неплодан) поступак, она одлучује да их остави таквима какве јесу, схватајући да баш у тој нерешивости почива богатство:

О, моја душо! О жалости! О туго и жудњо вечита!
 Како да ја, смртница, разрешим такво што са душом,
 Која бесмртна, несхватљива смртнику јесте,
 Која ни почетка ни краја нема?

Њујорк 1920.¹⁷

На одласку из Америке који је, као што смо видели, из финансијских разлога био прилично журан, Јелена Димитријевић се није јавила никоме, чак ни својим пријатељицама.

16 Does exist the transmigration of a soul?
 If that were so: my soul dwelt in another's body.
 My soul was the soul of an ancient man
 Who lived, loved and died in his youth dying in love.

His soul was a wanderer on the earth for centuries,
 Until at last on a changeable spring day
 Did find a new dwelling my body
 And became my soul (my own self).

17 Oh, my soul! Oh a grief! Oh a sorrow and eternal desire!
 How could I resolve, I, a mortal, such a problem as my soul,
 Something that is immortal, incomprehensible to a mortal,
 Something that has neither beginning nor end?
 New York 1920.

Американке, оне најдраже, своје, једне су у другом граду, чак у другој држави; друге, она у Њу-Јорку... опростих се с њом најтоплије, али ни њој не казах кад полазим: да не би остављала кућни посао... Јер ово је Америка, у перифрази: Земља реда и – рада. (392)

Није тешко погодити ко је „она у Њу-Јорку“, стално у кућним пословима. Засигурно је да је госпођа Волас била једна од најлепших успомена у тој једногодишњој авантури преко океана. Сам путопис завршава се следећим речима:

Ја се искрцавам не само обезбрижена, него и богата. // Као толики други, и ја сам се у Америци обогатила. Стекла сам тамо силно благо. Не оно што га данас јесте, сутра није, – доларе, него једно неоцењиво, неисцрпно благо коме не може нико ништа: искуство и – успомене. (394)

Али, ту није крај ове приче. Видели смо да ће неколико година касније Јелена Димитријевић објавити на српском приповетку написану оригинално на француском, чија јунакиња има много сличности са госпођом Волас, а неке су чак и карикиране, попут сталне обузетости послом (в. Милинковић 2018).

Но, у рукописној оставштини постоји још једна песма која заиста завршава круг отворен на самом почетку путописа. Подсетимо се да ауторка у уводном тексту, „Уместо предговора“, помиње и своју другу посету Америци, за коју знамо да је била на крају пута око света, 1927. године. „Први пут сам у Америку допловила Атлантским Океаном из крваве Европе – тужна; други пут Тихим Океаном из цветног Јапана – весела.“ (X) Нећемо сазнати шта се догодило други пут у Америци ни из другог дела путописа *Седам мора и три океана* (Р 540 у Народној библиотеци Србије), али нас

зато песма „После седам година“, из рукописа *К Сунцу за Сунце* (Р 543/І) враћа у Њујорк, и теми садашњег и прошлог идентитета. Када је полазила на пут за Америку из рањене Европе, записала је, сетимо се: „Ово моје садашње ја мени је туђе, а ја га ипак понекад волим, јер оно је трансформисано оно моје негдашње ја“ (3). Песма коју је написала, на српском језику, 1927. године, завршава се управо мислима о временској трансформацији идентитета, и то кроз љубав. Она представља и најбољи могући закључак овог текста о Јелени Димитријевић, светској путници, слободној, образованој и радозналој особи која није марила ни за какве предрасуде, куражној и способној да воли и све то запише и опише.

После седам година¹⁸

Из једног краја огромног града у други крај,
 Сваки ми кутић знан;
 Додуше, допре сад један, сад други глас
 Радост и жалост стопут у један час:
 Одјечи чују се душе, али не твоје, но моје
 И док верујем тврдо да тражим тебе
 Путима којима смо онда ходале заједно,
 Ја тражим себе.

Успомене нам из места где смо волели не умиру
 Нико да им одузме живот за нашег живота,
 На огњу спали или погребе;
 И што временски бивају даље од нас
 Све нам је дражи драги њихов глас:

18 Јелена Димитријевић, *К Сунцу за Сунце – У паклу рај*. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови“, сигнатура Р 543.

Јер у њима је прошло, боље наше Ја.
Друг када изгуби друга не оплакује њега,
Но себе.

Њу-Јорк, јула 1927.

Литература

- Димитријевић, Јелена Ј. *Нови свет или у Америци годину дана*. Београд: Ed. Y. P. – N. Y. C., 1934. Штампано.
- Димитријевић, Јелена Ј. „Американка“. *Српски књижевни гласник*, књ. 28, св. 2–3 (1912): 81–91, 161–170. Штампано.
- Димитријевић, Јелена Ј. „У Америци ’нешто се догодило““. *Српски књижевни гласник* књ. 13, св. 8 (1924): 561–577. Штампано.
- Димитријевић, Јелена Ј. *На Океану и Преко Океана*. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови“, сигнатура Р 542. Рукопис.
- Димитријевић, Јелена Ј. *К Сунцу за Сунце – У паклу рај*. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови“, сигнатура Р 543. Рукопис.
- Димитријевић, Јелена Ј. *Из Новог Света*. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови“, сигнатура Р 545. Рукопис.
- Кох, Магдалена. *...кад сазремо као култура....* Београд: Службени гласник, 2012. Штампано.
- Милинковић, Јелена. „Јелена Димитријевић, *Српски књижевни гласник* и Америка“. Биљана Дојчиновић, Јелена Милинковић (ур.). *Читате ли Јелену Димитријевић?*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018. 95-117. Штампано.

Biljana Dojčinović

THE “AMERICAN OPUS“
OF JELENA J. DIMITRIJEVIĆ

In this paper presented is the “American opus“ of the works by Serbian woman writer Jelena J. Dimitrijević (1862-1945) <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/en/authors/jelena-dimitrijevic>. The paper is focused on her American travelogue *The New World or A Year in America* (published in Serbian as *Novi svet ili U Americi godinu dana* in 1934). The book describes Dimitrijević's visit to United States during 1919 and 1920, when she was in New York, Washington, Boston and Philadelphia. Parallel to this material are Dimitrijević's poems (in manuscript) from the period.

Key words: Jelena J. Dimitrijević, travelogue, poetry, New York, Washington, Boston, Philadelphia, modernization, American women.